
Tommy Isidorsson: Striden om tiden Arbetstidens utveckling i Sverige under 100 år i ett internationellt perspektiv

Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet, 2001

Det övergripande syftet med Tommy Isidorssons doktorsavhandling *Striden om tiden. Arbetstidens utveckling i Sverige under 100 år i ett internationellt perspektiv* är att förklara varför vi har de arbetstider vi har och varför arbetstider förändras. Boken består av fem delar. I den första ges en kort introduktion och en redogörelse för metodiska överväganden. I den andra delen beskrivs hur den ordinarie arbetstiden har förändrats från 1890 tills idag och hur arbetsmarknadens parter har ställt sig i arbetstidsfrågan, speciellt under efterkrigstiden. Del tre behandlar förändringar i arbetstiden i Tyskland, Danmark och Finland under efterkrigstiden och partsorganisationernas inställning i frågan. Utvecklingen i de tre länderna jämförs därefter inbördes och med den svenska utvecklingen. Den fjärde delen behandlar förhållandet mellan produktionens organisering i bred bemärkelse och arbetstid i Sverige under 1900-talet. I den avslutande delen görs slutligen en sammanfattande analys av aktörers, institutioners och samhällsförhållandens samt produktionsens betydelse för arbetstidens utformning.

I metodavseende arbetar Isidorsson induktivt och komparativt. Han börjar med några enkla begreppsbestämningar och arbetar sig successivt fram till en mer utvecklad förklaringsmodell, vilken i sin helhet inte presenteras förrän i det avslutande kapitlet. På vägen prövas tidigare utgångspunkter mot empiri och delteorier tas till hjälp för att successivt kvalificera förhållandet

mellan olika potentiellt förklarande variabler.

Begreppet "arbetstidsgestaltning" används för att beteckna arbetstidens kvantitativa sida (längden) och kvalitativa sida (förläggning, intensitet). Utgångspunkten är att både aktörer och strukturer påverkar arbetstidsgestaltningens utformning, aktörer på kort sikt och strukturer på litet längre sikt genom att ange ramen för aktörernas handlingsmöjligheter. Tre aktörer studeras: arbetstagarna och deras organisationer, arbetsgivarna och deras organisationer, samt staten. "Produktionssättet", dvs teknik, arbetsorganisation och produktionskoncept (inte produktions sätt i marxistisk mening, alltså), påverkar arbetstidsgestaltningen. Denna påverkan sker genom aktörernas agerande, vars ramar också anges av rådande institutionella förhållanden. Den ekonomiska determinismen modifieras av att Isidorsson påpekar att påverkan mellan produktions sätt och arbetstidsgestaltning kan vara dubbelriktad och att alla förändringar i produktions sättet inte automatiskt ger upphov till arbetstidsförändringar. Det måste till *stora* obalanser i förhållandet mellan produktions sätt och arbetstidsgestaltning för att ge upphov till en förändrad arbetstidsgestaltning.

I avhandlingens andra del sammanställer Isidorsson uppgifter ur sekundära källor om hur arbetstidens längd har förändrats i Sverige sedan 1891, då de första skattningarna finns. Det mått Isidorsson använder

är den ordinarie veckoarbetstiden för heltidsarbetande, dvs den avtalade eller lagstadgade arbetstiden. Sammanställningen visar att den ordinarie veckoarbetstiden har kortats under två perioder. Den första är i början av 1900-talet och kulminerar med lagstiftningen om åtta timmars arbetsdag och 48 timmars arbetsvecka 1920, och den andra sträcker sig från slutet av 1950-talet till början av 1970-talet och innebär att 40-timmarsveckan etableras. Möjligen kan man se början på en ny period av arbetstidsförkortning från mitten av 1990-talet. Mellan dessa distinkta perioder av förändring, finns perioder av oförändrade arbetstider. Isidorsson betonar förändringsprocessens *diskontinuerliga* förlopp.

Analysen av aktörernas argumentation och agerande i arbetstidsfrågan begränsas till efterkrigstiden. Isidorsson konstaterar att aktörerna inom vissa ramar kunnat påverka arbetstidsgestaltningen. Bland löntagarna har rättviseargumentet nyttjats för att uppnå kortare arbetstider. LO har hänvisat till tjänstemännens kortare arbetstider och inom TCO har tjänstemän med längre arbetstid hänvisat till kollegor med kortare arbetstid. Från arbetsgivarhåll har man fruktat spridningsrisker och under 1950- och 1960-talen strävade man efter att skapa mer homogena arbetstider för arbetare och tjänstemän. Detta lyckades slutgiltigt i och med att tjänstemännens arbetstider 1964 lyftes till central nivå. När 40-timmarsveckan infördes hade arbetare och tjänstemän samma ordinarie veckoarbetstid. Även den nya arbetstidspolitik som SAF utvecklat sedan denna tid, som öppnat för individuell arbetstidsförkortning för t ex småbarnsföräldrar och lokal anpassning av flexibla arbetstider, har varit framgångsrik och förekommit krav om kortare arbetstid. SAF har under så gott som hela efterkrigstiden varit

restriktiv till förkortad normalarbetstid. Arbetstidsförkortningar har setts som en irreversibel process, med långsiktiga ekonomiska följdverkningar, till skillnad från löneökningar som urgröps av inflationen.

Efter att i del 2 och 3 ha studerat institutionella förhållanden och olika aktörers argumentation i arbetstidsfrågan i Sverige och Tyskland, Danmark och Finland under efterkrigstiden, konstaterar Isidorsson att en analys av enbart aktörer och institutioner inte är tillräcklig för att förklara utvecklingen på arbetstidens område. I stället indikerar t ex utvecklingen i Tyskland, Danmark och Finland att det vid vissa tillfällen då arbetstiden kortats funnits gemensamma intressen hos arbetsgivare och arbetstagarer av en ny arbetstidsgestaltning och att detta hänger samman med förändringar i produktionen.

I del 4 av avhandlingen är avsikten att studera eventuella samband mellan produktionsätt och arbetstidsgestaltning och det inbördes förhållandet mellan arbetstidens längd och arbetstidens förläggning och intensitet m m. Isidorsson försöker först urskilja olika arbetstidsgestaltningar, periodisera dessa och karakterisera sättet att producera under dessa perioder. Härvidlag tar han hjälp av litteratur om den industriella utvecklingen, industrisociologiska teorier och arbetsdelning (Kern & Schumann 1970, 1984) och ekonomiskhistoriska teorier om innovationsspridning, tekniskt-organisatoriska system och långa vågor i ekonomin (Freeman 1992; Perez 1985).

På så vis klassificerar Isidorsson tre idealtyper av "arbetstidsregimer", som var och en kan kopplas till ett bestämt produktionsätt. Den tidigindustriella arbetstidsregimen kännetecknas av långa, icke standardiserade arbetstider, låg arbetsintensitet och en diffus gräns mellan arbete och fritid.

Den tayloristiska/fordistiska arbetstidsregimen har kortare men standardiserade arbetstider, hög arbetsintensitet och stark åtskillnad mellan arbetstid och fritid. Under den postfordistiska arbetstidsregimen är arbetstiderna fortsatt kortare, oregelbundna och efterfrågestyrda, arbetsintensiteten hög och gränsen mellan arbetstid och fritid diffus.

Denna modell prövas därefter mot den svenska industriella utvecklingen sedan slutet av 1800-talet. Isidorsson fäster stor vikt vid de rationaliseringssträvanden som följer i taylorismens och fordismens spår och ger en generös översikt över rationaliseringsdebatten och parternas inställning. Vi får följa utvecklingen från införandet av nettoarbetstid ("effektiv arbetstid") och ackordsystem under seklets första decennier, via tidsstudier och vertikal arbetsdelning (mellan arbetare och tjänstemän) under mellankrigstiden till införandet av MTM, löpande band och horisontell arbetsdelning under 1950- och 1960-talen.

Det faktum att de fordistiskt inspirerade rationaliseringarna infördes avsevärt senare än de tayloristiskt grundade, gör att Isidorsson väljer att skilja mellan en tayloristisk och en fordistisk arbetstidsregim. Skillnaden dem emellan ligger främst i att fordismen kännetecknas av mer avancerade mätmetoder ("syntetiska arbetstider") och en horisontell arbetsdelning, medan den tayloristiska arbetsdelningen är vertikal. Isidorsson framhåller att det dock snarast rör sig om en "gradskillnad". Det produktions sätt som ligger bakom dessa arbetstidsregimer baseras på storskalig produktion av standardiserade produkter, stor lagerhållning och priskonkurrens. Arbetsorganisationen kännetecknas av hierarkier och långtgående arbetsdelning.

Utvecklingen från 1970-talet kännetecknas i Sverige liksom många andra mogna

industriländer av en övergång till ett nytt produktions sätt, baserat på mikroelektronik, och där arbetsorganisationen kännetecknas av flexibilitet. Begrepp som förknippas med den nya produktionsorganisationen är "lean production", "just in time", "kundorderstyrning", "livslångt lärande", "målstyrning", "gruppbaserat arbete" osv.

Idealtypen för den postfordistiska arbetstidsregimen är att den tidigare synen på arbetstid (kontroll av närvarotid) bytts mot ett intresse av att produkten levereras vid rätt tidpunkt och med rätt kvalitet. Rent målstyrda arbetstider är relativt vanliga bland tjänstemän men fortfarande ovanliga inom Metalls avtalsområde – Isidorsson känner endast till ett sådant fall (Volvo Skövdeverken). Däremot har han i företagsstudierna funnit flera exempel på strategier för flexibel kapacitet, vilka är att betrakta som övergångsformer mot en idealtypisk postfordistisk arbetstidsregim. Inom arbetstidens område kan här nämnas system för konjunktur-anpassade arbetstider, säsongsflexibilitet och kundorderanpassade arbetstider, vilka alla gör det möjligt att inom olika tidsintervall variera den arbetade tiden efter efterfrågan.

I sin slutliga förklaringsmodell, nu fullt utbyggd, anknyter Isidorsson till Lennart Schöns (2000) strukturcykelperspektiv på Sveriges ekonomiska historia. Schön hävdar att den industriella utvecklingen kan indelas i strukturcykler som omfattar cirka 40 år. Under en omvandlingsfas introduceras ny teknik och utvecklingen kännetecknas av förnyelse, medan ansträngningarna under den följande rationaliseringsfasen inriktas på rationaliseringar för att effektivisera verksamheten i en hårdnande konkurrens.

Isidorsson menar att det varit under perioder av ekonomisk rationalisering som nya produktionskoncept och arbetsorganisation har införts. Det är i detta sammanhang

som behovet av förändrad arbetstidsgestaltning har uppträtt. Arbetsgivarna har, trots att de allmänt sett motsatt sig arbetstidsförkortningar, varit benägna att vid sådana tillfällen byta förändringar av arbetstidens förläggning, arbetsintensitet osv mot kortare arbetstid. Detta förklarar varför utvecklingen av normalarbetstiden varit diskontinuerlig. Införandet av det tayloristiska produktions- och organisationskonceptet i början av seklet gav upphov till en tayloristisk arbetstidsregim (ackord, tidsstudier) och arbetstidsförkortningar under seklets första decennier. Övergången till det fordristiska produktions- och organisationskonceptet ledde till nya arbetstidsförkortningar i samband med att den fordristiska arbetstidsregimen infördes (MTM, löpande band). Utvecklingen mot en postfordristisk arbetstidsregim (målstyrning) har sin bakgrund i etablerandet av ett postfordristiskt produktions- och organisationskoncept och förenas med nya arbetstidsförkortningar.

Det finns förvisso saker man kan invända mot i Isidorssons doktorsavhandling. Begreppet "arbetstidsgestaltning" är t ex litet svårgripbart och innefattar, vilket är naturligt, arbetstidens längd och förläggning, men också "arbetsintensiteten", dvs hur arbetstiden utnyttjas. Själv tycker jag att det hade varit mer naturligt att se organisatoriska förhållanden som påverkar arbetets intensitet, t ex löpande band och ackordslönesystem, som viktiga *förutsättningar* för arbetstidens längd och förläggning, inte som en del av själva arbetstidsgestaltningen. Även begreppet "arbetsintensitet" använder Isidorsson på ett i mitt tycke för vitt sätt, och innefattar i det allt som har att göra med hur arbetstiden utnyttjas. Men det är faktiskt skillnad på arbetstakt (hur fort man jobbar), arbetsintensitet (hur ihärdigt man jobbar), arbeteffektivitet (hur skickligt och

effektivt man jobbar) och arbetsproduktivitet (hur mycket man med given teknik bidrar till det totala förädlingsvärdet).

När det gäller Isidorssons huvudpoäng, att den diskontinuerliga förändringen av veckoarbetstidens längd hänger samman med tekniska och organisatoriska skift i produktionsfären, är jag benägen att instämma. Det har endast varit under perioder av produktionsomläggningar, när man ändå varit tvungen att förändra i arbetsorganisationen, som arbetsgivarna varit beredda att förändra normalarbetstiderna. Under sådana omständigheter har löneökningar och förändringar i arbetstidens förläggning kunnat bytas mot kortare total veckoarbetstid. Under mellanperioderna har ökningar i produktiviteten tagits ut i form av löneökningar och längre semesterledighet.

Nödvändigheten av produktivitetsökningar för att arbetstiderna över huvud taget ska kunna kortas är en aspekt som Isidorsson i stort sett förbigår med tystnad. Det är synd, för ska man kunna förstå varför arbetstidsförkortningar har kunnat genomföras i andra OECD-länder under 1980- och 1990-talen men inte i Sverige, måste man ta den låga ekonomiska tillväxten och svaga produktivitetsökningen i vårt land med i beräkningen. Av samma skäl hade vi från mitten av 1970-talet till 1990-talet inte heller några reallöneökningar i industrin. Isidorssons tystnad på denna punkt är dessutom onödig, eftersom aspekten är helt förenlig med hans huvudtes.

Helhetsomdömet om *Striden om tiden* är trots dessa randanmärkningar positivt. Isidorsson tar ett stort grepp, behandlar en lång period och penetrerar ett stort material. Han strävar efter att förklara den långsiktiga utvecklingen på arbetstidens område, speciellt den skenbara motsättningen mellan att reallöner i stort sett ökat konti-

nuerligt medan arbetstiderna endast kortats under ett par perioder. Den koppling av olika arbetstidsregimer till speciella produktionsätt som Isidorsson gör, erbjuder en rimlig förklaring till detta förhållande, och gör samtidigt att aktörernas, speciellt arbetsgivarnas, agerande framstår som logiskt och begripligt.

Christer Lundh

Docent i ekonomisk historia

Lunds universitet

Referenser

- Freeman C (1992) *The Economics of Hope. Essays on Technological Change, Economic Growth and the Environment*. Printer Publisher, London and New York.
- Kern H & Schumann M (1970) *Industriarbeit und Arbeitbewusstsein. Eine empirische Untersuchung über den Einfluss der aktuellen technischen Entwicklung auf die industrielle Arbeit und das Arbeitbewusstsein*. Verlag C.H. Beck, München.
- Kern H & Schumann M (1984) *Das Ende der Arbeitsteilung? Rationalisierung in der industriellen Produktion: Bestandsaufnahme, Trendbestimmung*. Verlag C.H. Beck, München.
- Perez C (1985) "Microelectronics, Long Waves and World Structural Change: New Perspectives for Developing Countries" *World Development*, vol 13, nr 3.
- Schön L (2000) *En modern svensk historia*. SNS, Stockholm